

Αυτοκρατορίας, της Τουρκίας και στα κράτη της Κεντρικής Ασίας."

Αξίζει να σημειωθεί ότι η μουσουλμανική κοινότητα των Σουνιτών δεν έμεινε απαθής στην προσπάθεια των επιφανών ιεροδιδασκάλων να μετατρέψουν το Ισλάμ σε ένα σύνολο αυστηρά δομημένων νομικών αρχών και διατάξεων. Προικισμένοι ιμάμηδες (imam) έχουν συχνά αντιδράσει στην υπερβολική ανάπτυξη της νομολογίας του Ισλάμ μέσα από μια προσωπική προσπάθεια επιστροφής στην αρχική απλότητα της μουσουλμανικής κοινότητας. Στην προσπάθειά τους να φθάσουν στην πνευματική κατάσταση που θα τους επέτρεπε να δεχθούν, όπως ο Προφήτης, τις αποκαλύψεις του Κορανίου, αναζήτησαν την ολοκληρωτική προσέγγιση του Θεού μέσω του ασκητισμού και της απομάκρυνσής τους από τα υλικά αγαθά. Γνωστοί σούφι (sufi-tasawwuf), δηλαδή μουσουλμάνοι ασκητές, υπήρξαν μεταξύ άλλων κατά τον 9ο και το 10ο μ.Χ. αιώνα οι Abu Yazid (Bayezid) al-Bistami, Abu'l-Qasim Muhhamad al-lunayd και Husayn ibn Mansur-al-Hallaj, τον 11ο ο Abu Hamid al-Ghazali και το 13ο οι Fariduddin Attar, Muhyiuddin Muhammad Ibn Arabi, Abdallah al-Farghani Sa'id και lalaludin Rumi al-Balkhi.

Καθώς πολλοί πιστοί αναζητούσαν καθοδηγητή για την επιτυχή κατάληξη της προσπάθειάς τους να φθάσουν στην κορυφή της θείας πνευματικής εμπειρίας, αρκετοί σούφι ίδρυσαν αδελφότητες-μοναχικά τάγματα (tarikats). Ευρέως διαδεδομένα στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου είναι τα τάγματα των Καδηρήδων (Qadiriya) από τον ιδρυτή τους Abd al-Qadir al-Ilani, των Νακσιμπεντήδων (Naksibendiya) από τον ιδρυτή τους Muhammad Baha ad-din an-Naksabandi, των Μεβλεβήδων (Mawlawiyya-Mevleviya) από τον ιδρυτή τους lalaludin Rumi -γνωστό και ως Μεβλανά (Mawlana)- και των Μπεκτασήδων (Bektashiya) από τον ιδρυτή τους Heoí Bektas Veli. Οι αδελφότητες διαθέτουν για διαμονή τα δικά τους οικήματα (tekke), τα οποία συντηρούν κυρίως με δωρεές πιστών και φίλων, και τα μέλη τους οφείλουν να εκτελούν τις πρόσθετες υποχρεώσεις (νηστεία, ειδική προσευχή, τεχνικές έκστασης κ.λπ.) που ορίζει ο αρχηγός του τάγματος, ο σείχη; (sheikh).

β. Σχέσεις Ισλάμ και πολιτείας κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Η έμφαση του Ισλάμ στην ενότητα κοινωνίας και θρησκείας φάνηκε να βρίσκει την τέλεια έκφρασή της στην κοινωνική δομή και την πολιτική οργάνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η συνύπαρξη των δύο αυτών λειτουργιών και αξιωματών στο ίδιο πρόσωπο, τον ανώτατο πολιτικό και στρατιωτικό ηγέτη του κράτους σουλτάνο και από το 16ο αιώνα τον αρχηγό της όμμα χαλίφη, συμβόλιζε το ισλαμικό ιδεώδες της πολιτικής κοινότητας που βασίζεται στη νομιμότητα και την αρμονία των θρησκευτικών αρχών. Άλλωστε, η αποκρυστάλλωση της οθωμανικής πολιτικής ταυτότητας στη φράση «dîn u devlet» εκφράζει αυτό ακριβώς, την ενότητα θρησκείας και κράτους.

Ως αρχηγός της μουσουλμανικής κοινότητας, ο σουλτάνος-χαλίφης όφειλε να ασκεί τη νομοθετική και εκτελεστική εξουσία στην επικράτειά του με βάση τις αρχές της ισλαμικής θρησκείας, τη Σαρία. Στην πράξη, κάτι τέτοιο σπάνια εφαρμόστηκε. Πιστός στη διδασκαλία της σχολής των Χανεφιτών, ο ανώτατος πολιτικο-θρησκευτικός ηγέτης είχε περιορίσει τα καθήκοντα του σείχουλισλάμ (sheikh-ul-Islam), υψηλόβαθμου θρησκευτικού και δικαστικού κριτή με αποστολή να παρατηρεί εάν οι πράξεις του σουλτάνου-χαλίφη είναι σύννομες ή όχι με το ισλαμικό δίκαιο -τη Σαρία-, στην εξεύρεση μηχανισμών νομιμοποίησης της πολιτικής του βούλησης." Με τον τρόπο αυτό ο εκάστοτε σουλτάνος-χαλίφης όχι μόνο δεν εμπόδιζε αλλά, αντίθετα, ενθάρρυνε τόσο τη δημιουργία μιας διακριτής τάξης ανώτερων κληρικών, των ουλεμά (uúsiye),!/? όσο και τη συμμετοχή τους στην άσκηση εξουσίας.¹⁸ Όπως τονίζει η Άρμστρονγκ,

«δεν ήταν μόνο ότι οι ουλεμά είχαν πίσω τους τον ιερό νόμο και με τον τρόπο αυτό έδιναν νομιμοποίηση στο καθεστώς, αλλά και συνέβαινε συχνά οι ουλεμά, που ήταν αυτόχθονες στις συγκεκριμένες περιοχές, να ενεργούν ουσιαστικά ως μεσολαβητές ανάμεσα στον ντόπιο πληθυσμό και τον Τούρκο διοικητή».'?

Σε αντίθεση με την ιδεολογική ομοιογένεια που φαινόταν να διακρίνει τα μέλη της τάξης των ουλεμά σε θρησκευτικά θέματα, η διαφοροποίηση ήταν αυτή που χαρακτήριζε το θρησκευτικό πιστεύω του απλού λαού. Άλλωστε, ο γνωστικισμός που διακρίνει το ισλαμικό θρήσκευμα επέτρεπε τη δημιουργία διαφορετικών σχολών σκέψης και ερμηνείας του ισλαμικού δικαίου. Επίσης, η πολιτική του διαχωρισμού των κατοίκων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με βάση το θρήσκευμά τους, σε μιλλιέτ (millet) συνέβαλλε τα μέγιστα στη λειτουργία της ισλαμικής θρησκείας ως μηχανισμού κοινωνικής ολοκλήρωσης. Όμως, στις παραδοσιακές κοινωνίες η έννοια της κοινωνικής ολοκλήρωσης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την κοινωνικοποίηση των ατόμων μέσα από τμήματα της κοινωνίας όπως η οικογένεια, η φυλή ή η κοινότητα. Ωστόσο, επειδή η κοινωνική ολοκλήρωση γινόταν κατανοητή μέσα από θρησκευτικούς όρους, ήταν φυσικό οι μουσουλμάνοι ασκητές (σούφι) αλλά και τα διάφορα μοναχικά τάγματα (tarikats) να ασκήσουν σημαντική επιρροή στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας των μουσουλμάνων κατοίκων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η διαφοροποίηση δε των τελευταίων έγινε με βάση τις αρχές των σούφι ή των tarikats που ωλουθούσαν."

Οι παραπάνω πρακτικές όμως οδήγησαν στη δημιουργία δύο διαφορετικών Ισλάμ εντός της μουσουλμανικής κοινότητας: του ορθόδοξου σουνιτικού Ισλάμ, που εκπροσωπεί την πολιτική φιλοσοφία, την κουλτούρα και τις ιδεολογικές και οικονομικές επιδιώξεις της άρχουσας κρατικής τάξης, και ενός λαϊκού, μυστικιστικού, ετερόδοξου ή και ορθόδοξου Ισλάμ των πολυπληθών εξουσιαζόμενων μουσουλμανικών πληθυσμών της Αυτοκρατορίας." Η λειτουργία των μυστικιστικών θρησκευτικών ταγμάτων ως «μεσαζόντων» μεταξύ κέντρου και περιφέρειας, άρχουσας τάξης και απλού λαού, υπήρξε καταλυτικός παράγοντας στο διαχωρισμό του Ισλάμ σε λαϊκό και ηγετικό. Η απουσία δευτερευόντων πολιτικών θεσμών, όπως η εκκλησία και οι φεουδάρχες-ηγεμόνες στα κράτη της Δυτικής Ευρώπης κατά το Μεσαίωνα και οι δήμοι στις αυτόνομες πόλεις της Δύσης κατά την περίοδο της Αναγέννησης, ώθησε τους πιστούς να επιδιώκουν τη μύηση στα μυστικιστικά τάγματα και κάποιες κοινωνικές ομάδες στα τάγματα εκείνα που έχουν πρόσβαση στην κεντρική εξουσία (όπως το τάγμα των Μεβλεβήδων που είχε άμεση επιρροή στο σουλτάνο-χαλίφη και στο περιβάλλον του, και το τάγμα των Μπεκτασήδων που ασκούσε επιρροή στο στρατιωτικό σώμα των γενίτσαρων).

γ. Σχέσεις Ισλάμ και πολιτείας κατά την περίοδο των Νεότουρκων

Η αλματώδης αύξηση της πολιτικής, οικονομικής και στρατιωτικής ισχύος των δυττωευρωπαϊκών κρατών και η μείωση της αντίστοιχης δύναμης του οθωμανικού κράτους προσέφεραν μοναδική ευκαιρία στα ανήσυχα πνεύματα του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα να αναζητήσουν όχι μόνο τα αίτια αυτής της πτώσης αλλά και την κατάλληλη οδό για την επάνοδο του κράτους σε μια θέση που πίστευαν ότι του ανήκε ιστορικά, αυτή του μέλους της ομάδας των ισχυρών κρατών του πλανήτη μας. Όσοι υποστήριζαν την ανάγκη πολιτικών μεταρρυθμίσεων στο οθωμανικό κράτος, δηλαδή τα μέλη της στρατο-γραφειοκρατικής ελίτ, δεν έβλεπαν μόνο το σουλτάνο ως εμπόδιο για την «πρόοδο» αλλά και τις ορδές των δερβίσηδων (dervish), οι οποίες κατά την άποψή τους ευνοούσαν την ανάπτυξη μαγικών-μυστικιστικών θέσεων και εμπόδιζαν την ορθολογική θεώρηση του κόσμου. Για μια μεγάλη μερίδα εκσυγχρονιστών οι μεταρρυθμίσεις και η εκδυτικοποίηση του κράτους ήταν σχεδόν συνώνυμα.